

Hammûde
Paşa Camii
ve Türbesi'nin
planı
ile kesiti

ır. Avlunun güney köşesinde türbe, batı köşesinde minare ve güneydoğusunda hazîre yer alır. Harimde mihrabın solunda bulunan kapıdan imam odasına geçiş sağlanır. Benzer uygulamalar Tunus'taki birçok camide görülmektedir.

Zemini düzgün kesme taşla kaplı avlunun içe girinti yapan kuzey kapısı iki renkli taştan atnalı kemerli, diğer açıklıklar düz atkıdır. Harimle avlunun doğu bölümünü kuşatan düz örtülü revaklarda atnalı kemerler sütunlara oturmaktadır. Kuzeybatıya doğru genişleyen avlunun güneydoğu duvarında siyah beyaz taştan atnalı kemerli mihrap nişi yer almaktadır. Kuzeybatıda revakların yüksek tutulduğu bölüm, merdivenli ince uzun bir hol ile Attârî'n Çarşısı'na bağlanmaktadır. Harimin avluya açılan kapı ve pencereleri iki renkli kaliteli mermer kaplamaları ile dikkat çeker. Kuzeybatıda cephenin ortasında ibadet mekânına geçişi sağlayan atnalı kemerli kapı, siyah zemine beyaz renkli sekiz kollu yıldız motifleriyle, pencereler de enlemesine üç çizginin yanlara doğru yelpaze biçiminde açılan düşey çizgilerle kesilmesinden oluşan siyah beyaz mermer panolarla kaplanmıştır.

24,50 x 16,50 m. ölçülerindeki harim, dört kemer gözlü mihraba dik yedi nefin kible duvarı önünde mihrap duvarına paralel tek nefle kesilmesinden oluşan bir plana sahiptir. Orta nefin enine nefle keşiştiği mihrap önü bölümü 2,90 m. çapında tromplu kubbe, yan kısımlar ise tekne ve köşelere çapraz tonozlarla örtülmüştür. Dikey uzanan neflerin örtü sistemi daha geniş tutulan ortadaki beşik tonoz, diğerleri tekne tonozlarla oluş-

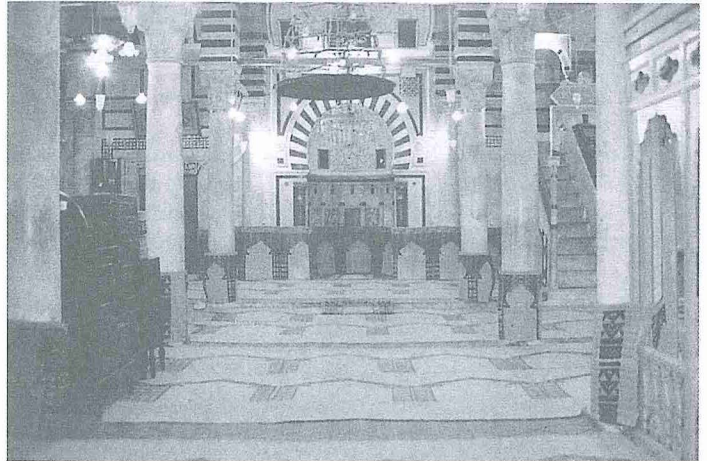
turulmuştur. Hammûde Paşa Camii'nin bu plan düzeni, Tunus'ta XIV. yüzyıla veya daha öncesine tarihlenen Halk Camii'ne benzemektedir.

Duvarlara açılan on pencereden ışık alan iç mekânın aydınlatması başarılı değildir. Yarım daire sütunlarla bölümlenen duvarlar yerden 4,50 metreye kadar mermerle kaplanmıştır. Bunun üzerindeki atnalı kemerli alınlıklardan bazıları, oyma tekniğinde yapılmış bitkisel ve geometrik motiflerin bir arada bulunduğu alçı panolarla süslenmiş, harimi örten tonozların içi süslemesiz bırakılmıştır. Kare altlıklara oturan 2,80 m. boyundaki mermer sütunların üzerindeki tablalar yüksek tutulmuştur. Sütunları birbirine bağlayan atnalı kemerler bir sıra siyah, altı sıra açık kahverengi taşla örülmüş, sütun başlıkları dallar üzerindeki üsluplaştırılmış palmet, sarmallar ve üç hilâl motifleriyle süslenmiştir.

Mermer kaplama mihrap, iki yanda mermer başlıklı sütunçelere yaslanan siyah beyaz taştan atnalı kemerlidir. Kemerleri çevreleyen silmeler üstte ve yanlarda, içleri sekiz kollu yıldızlarla dolgularan düğümler oluşturmuştur. Dıştan siyah konturla kuşatılan kemerin alınlıklarına içinde geometrik kompozisyonların yer aldığı kare panolar yerleştirilmiş, alçı ile kaplanan mihrap kavsarası iç içe geçen altıgenler, yedi köşeli yıldızlar ve bunların üzerinde ince oyma biçiminde stilize bitki motifleriyle tezyin edilmiştir. Mihrabın alt bölümü, yuvarlak kemerli farklı renklerdeki damarlı mermer panolarla kaplıdır.

Mihrabın sağındaki minber yine kaliteli mermer işçiliğinin bir eseridir. İki ince sütunçeye yaslanan yuvarlak kemerli kapı açıklığı üzerinde altıgen kartuşlar içine kelime-i tevhid yazılmıştır. Üst kısmı, orta kolları uzun altıgenlerle süslenen yan aynalıkların altında atnalı kemerli süpürgelik yer alır. Minberin üst kısmındaki külâh dört ince sütun üzerindeki atnalı kemerlere oturmaktadır.

Avlunun kuzeybatı köşesinde yer alan minare kare kaide üzerinde yükselmekte olup Dayı Yûsuf Camii'nden sonra Tunus şehrindeki ikinci sekizgen gövdeli minaredir. Gövdenin alt bölümü atnalı kemerli alınlıklar şeklinde düzenlenmiştir. Düz bir yüzey halinde uzanan gövde, en üstte iki renkli taştan yine atnalı kemerli alınlıklarla son bulmaktadır. Üç sıra halinde uzanan kırmızı kırık çizgilerin süslediği kısımdan sonra kaş kemerli konsollarla taşınan şerefe gelmektedir. Şerefenin mermer korkulukları yine geometrik kompozisyonlarla bezenmiştir. Sekiz küçük sütunla taşınan geniş ahşap saçağın üzerinde kısa tutulan petek ve prizma biçimindeki külâh yer almaktadır.

Hammûde
Paşa Camii'nin
içinden
bir görünüşü

Avlunun güney köşesinde harime göre hafif çapraz yerleştirilen türbe kare planlıdır. Köşelere yerleştirilen sütunlarla görünüşü yumuşatılan dış cephelerin düzenlenmesi birbirinin aynısıdır. Yapıya, avluya açılan batı cephenin ortasındaki düz atkılı bir kapıdan girilir. İki renkli taştan geniş bir atnalı kemerle kuşatılan kapı, İtalyan sanatçılara atfedilen renkli mermer süslemeleriyle dikkati çeker. Diğer cephelerde pencerelerin atnalı kemerle çevrelenen alınlıklarına süslü kitâbeler yerleştirilmiş, kemer alınlıklarında da sekiz kollu yıldız kompozisyonlarının bulunduğu kare panolara yer verilmiştir.

Yapının dış cepheleri, duvarların üst köşelerinde iki renkli taştan ikiz kemerli kör pencerelerle, altları da düz nişlerle teşkil edilmiştir. Bunlardan güneye ve doğuya bakan cephelerdeki nişler boş bırakılmışken diğerleri geometrik kompozisyonların süslediği mermer panolarla kaplanmıştır. Giriş cephesindeki panolar, ortada sekizgenlerin çevresinde altı köşeli yarım yıldızlarla, sokağa bakan cephelerdeki nişler ise dört yönden düğümler oluşturduğu daire içinde, ortasında altıgenlerin bulunduğu mühr-i Süleyman motifleriyle süslenmiştir.

İç mekânda duvarlar yerden 3,10 m. yüksekliğe kadar beyaz mermerle kaplanmıştır. Siyah ve gri konturlarla şekillendirilen ve iç içe geçen dikdörtgenlerden oluşan mermer panoların üzerinde dilimli kemer dizisi uzanır. Bu kemerlerin içi sarı yaldızla boyanan mukarnaslarla dol-

gulanmıştır. Türbenin üzerini örten aynalı tonoz, üzeri boyanmış alçı kabartma şeklindeki altı ve sekiz kollu yıldız motiflerinden oluşan geometrik kompozisyonla süslenmiş olup dıştan yeşil kiremitli pirizma biçimindeki bir külâh şeklinde düzenlenmiştir.

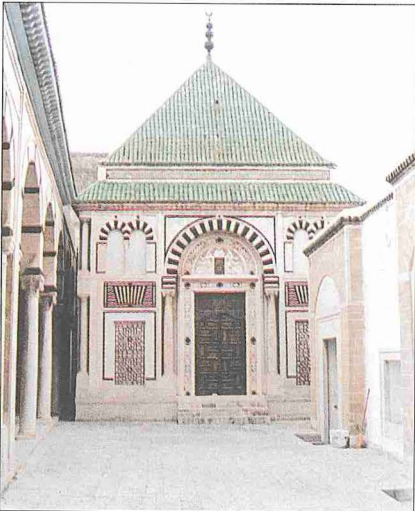
Sokaktan yüksek tutulan revaklı avlu içindeki türbesi, sekizgen minaresi, mermer minberi, alçı ve mermer süslemeleriyle Hammûde Paşa Camii, Türkler'in Tunus'ta cami mimarisine getirdiği yenilikleri yansıtan önemli bir örnektir. Ayrıca yapı, başta plan şeması olmak üzere iki renkli taştan atnalı kemerleri, sütun başlıkları ve renkli mermer kaplamaları ile Endülüs-Mağrib sanatının etkilerini de taşımaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

H. Saladin, *Tunis et Kairouan*, Paris 1908, s. 56-68; G. Marçais, *Manuel d'art musulman: l'architecture*, Paris 1927, II, 850; a.m.f., *L'architecture musulmane d'occident*, Paris 1954, s. 462; L. A. Mayer, *Islamic Architects and Their Works*, Geneve 1956, s. 101; Slimane Mustapha Zbiss, *Les monuments de Tunis*, Tunus 1971, s. 18; a.m.f., *La medina de Tunis*, Tunus 1981, s. 20; a.m.f., "Mehâribü'l-'imâreti'd-dîniyye bi'l-Mağribi'l-İslâmî I", *el-Hidâye*, V, Tunus 1984, s. 56; D. Hill - L. Golvin, *Islamic Architecture in North Africa*, London 1976, s. 98; G. Michell, *Architecture of the Islamic World*, London 1978, s. 221; J. Revault, *L'habitation tunisoise*, Paris 1978, s. 258-262, rs. 16, 141; Jamila Binous, *Tunis la ville et les monuments*, Tunus 1980, s. 94-96; Muhammed b. el-Hoca, *Târîhu me'âlimi't-tevhîd fi'l-kadîm ve fi'l-cedîd*, Tunus 1985, s. 182; a.m.f., *Şafağât min târihi Tûnis*, Beyrut 1986, s. 52-54, 237; B. A. Rousseau, *el-Havliyyâtü't-Tûnisiyye* (trc. M. Abdülkerîm el-Vâfi), Bingazi 1992, s. 118, 122; Mehmet Şeker, *Başşehir Tunus'taki Türkçe Kitâbeler*, İstanbul 1992, s. 24.

✠ KADİR PEKTAŞ

Hammûde Paşa Türbesi - Tunus

HAMMÛDİLER

(بنو حمود)

1016-1058 yılları arasında
Kurtuba, İşbiliye, Mâleka
ve Ceziretülhadrâ'da hüküm süren
bir İslâm hânedanı.

Soyları, Mağrib'de hüküm süren İdrîsîler'e ve dolayısıyla Hz. Ali nesline dayanan Hammûdîler, Endülüs'te Emevî hânedanının zayıflamaya başladığı sırada ortaya çıkan mülûkût-tavâifin en önemlilerinden biridir. II. Hişâm'dan (976-1009, 1010-1013) sonra tahta geçen Süleyman el-Müstâin'in halifeliği döneminde (1009-1010, 1013-1016) temayüz ettiler. Süleyman el-Müstâin'in Arap, Berberî ve Sakâibe dahil toplumun her tabakasında

yayılan siyasî ve içtimaî çatışmaları yatıştırmada âciz kalması üzerine, hâlâ yaşadığına inanılan II. Hişâm'ın yeniden hilâfet makamına getirilmesi şeklinde istekler belirmeye başlayınca, eski halifeden aldığı gizli bir işaret sebebiyle onun meşrû halefi olduğunu ileri süren Sebte (Ceuta) hâkimi Ali b. Hammûd, Meriye (Almeria) hâkimi Slav asıllı Hayrân el-Âmirî'nin de yardımıyla Muharrem 407'de (Haziran 1016) Endülüs'e geçti ve fazla bir mukavemetle karşılaşmadan Kurtuba'ya (Cordoba) girdi. Aynı yıl Süleyman el-Müstâin'i II. Hişâm'ı öldürmekle suçlayarak idam cezasına çarptıran Ali b. Hammûd onun yerine kendisini Nâsır-Lidînilâh lakabıyla halife ilân etti. Böylece Kurtuba Emevî soyundan gelmeyen, üstelik Ali evlâdına mensup bir sülâlenin idaresine geçmiş oldu. Kurtubalılar gerek uzun süredir kendilerini bıktıran iç çekişmeler, gerekse Ali b. Hammûd'un başlangıçtaki âdil icraatı sayesinde beklenilene aksine bu duruma karşı çıkmadılar. Yaklaşık iki yıl sonra, Ali b. Hammûd'un Emevî tahtına oturması üzerine şehirden gizlice Ceyyân'a (Jaén) kaçan Halife III. Abdurrahman'ın ahfadından Abdurrahman b. Muhammed, bu defa da onu tutan Meriye hâkimi Hayrân el-Âmirî ve Sarakusta hâkimi Münzir b. Yahyâ tarafından Murtazâ lakabıyla halife (IV. Abdurrahman) ilân edildi (10 Zilhicce 408/29 Nisan 1018). IV. Abdurrahman'ın Sarakusta, Şâtibe (Jativa), Belensiye (Valensiye) ve Kurtuba'da taraftar bulması Ali b. Hammûd'u endişelendirdi; bunun üzerine takip ettiği tarafsız tutumdan vazgeçip IV. Abdurrahman'a karşı destek sağlayabilmek için Berberîler'in sempatisini kazanmaya çalıştı. Ayrıca toplanan vergilerin miktarını artırdı ve halkın her hareketini kontrol etmeye başladı. Onda ki bu değişiklik kendisini sevenlerin dahi düşman haline gelmesine sebep oldu ve emrindeki Slav asıllı üç saray muhafızı tarafından öldürüldü (409/1018).

Aynı yıl Hammûdîler'i destekleyen Zenâte kabilesine mensup Berberîler, Kurtuba'da olayların daha fazla kötüye gitmesini önlemek için Ali b. Hammûd'un İşbiliye (Sevilla) valisi olan kardeşi Kâsım'ı Me'mûn lakabıyla halife ilân ettiler. İlk icraatıyla ağabeyinin katillerini cezalandıran Kâsım'ı asıl endişelendiren husus, IV. Abdurrahman'ın Sarakusta hâkimi Münzir'in ve Meriye hâkimi Hayrân el-Âmirî'nin desteğiyle halife ilân edilmesiydi. Ancak bu sırada Kâsım'ı destekleyen Zâvî b. Zîrî liderliğindeki Sanhâce Berbe-